

Vuoigatvuodát ja bálvalusat

Moanat vuoigatvuodát leat áigeovdilat sihke pasientii ja oapmahaččaide dalle go olmmoš oažžu demeansadiagnosa ja dan geažil dárbbáša veahki. Golbma lága leat earenoamáš dehálaččat pasieanttaid vuoigatvuodaid muddema ja dearvvašvuoda- ja fuolla-bálvalusaid ovddasvástádusa ja geatnegasvuodaid dáfus.

- Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodáláhka
- Dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusláhka
- Spesialistadearvvašvuodáláhka

Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodáláhka

- Čilge mat vuoigatvuodát olbmos leat dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusaide – sáhttet leat vuoigatvuodát sihke fástadoaktára, suohkana ja buohcceviesu oktavuodas.

Lea vuoigatvuodta oažžut dárbbášlaš dieđuid nu, ahte dat leat heivehuvvon pasieantta kultur- ja gielladuogáži vai pasieanta galgá ipmirdit dieđuid sisdoalu. Sámeielat dearvvašvuoda-bargit dahje dulka sáhttet leat dárbbášlaš doaibmajut deavdit dán vuoigatvuoda pasieanttaide geain lea sámi kultur- ja gielladuogáš.

Sámelága § 3-5 addá vuoigatvuoda bálvaleami oažžut sámegeillii, jus dan háliideaš, báikkálaš, ja guvllolaš almmolaš dearvvašvuoda- ja sosiálaásahusain sámi hálddašanguovllus.

Dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusláhka

- Čilge earret eará maid dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusaid suohkan galgá fállat.

Spesialistadearvvašvuodáláhka

- Čilge mii ovddasvástádusaid spesialistadearvvašvuoda- bálvalusas lea, earret eará sáhtu dáfus buohcce-vissui ja go sisačálihuvtot buohccevissui.

Ohcat bálvalusaid

- Olmmoš sáhtta ieš ohcat suohkanlaš bálvalusaid
- Oapmahaččat sáhttet ohcat jus lea fápmudus
- Nammaduvvon váldeguoddis sáhtta vuoigatvuodta ohcat fápmudusa haga

Olbmuin geain lea demeansa, lea nugo earáin ge vuoigatvuodta oažžut dárbbášlaš bálvalusaid sihke suohkanis ja spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Ovttaskasolbmo dárbu dat mearrida maid bálvalusaid olbmos lea vuoigatvuodta oažžut.

Spesialistadearvvašvuodabálvalusa bálvalusaide, mii ii leat fáhkkaveahkki, dárbbáša sáddejumi doaktáris dahje eará spesialisttas.

Olmmoš gii dárbbáša suohkanlaš bálvalusaid, sáhtta ieš ohcat daid bálvalusaid maid háliida. Seamma guoská nammaduvvon váldeguoddá geas lea mandáhtta persovnnalaš dásis. Earát maid sáhttet ohcat geavaheddjiid ovddas bálvalusaid, ovdamearkka dihte oapmahaččat, muhto dalle ferte bidjat mielddusin čálalaš fápmudusa das gean ovddas ohcá. Vaikko ii gávdno fápmudus, de oapmahaččaid bálvalusohcan geavaheaddjai dattetge dábálaččat mielddisbuktá ahte suohkan geatnegahtto iskat lea go dárbu bálvalusaide. Jus geavaheaddji ii hálit bálvalusaid mat suohkana mielas dárbbášuvvojit, de ii sáhte álggahit bálvalusaid jus dasa ii gávdno earenoamáš láhkavuodđu.

Buot suohkaniin galget leat moanat bálvalusfálaldagat, eará fálaldagat ges sáhttet rievddadit suohkaniid mielde. Suohkan lea geatnegahtton bagadallat, ja sihke pasieanta ja oapmahaččat sáhttet váldit oktavuoda suohkaniin oažžut dieđuid ja veahki ohcat bálvalusaid.

Suohkan galgá dahkat mearrádusa mii sáddejuvvo ohccái, go leat ohcon bálvalusat ruovttus dahje buohcceviessosadji mii bistá guhkit go 14 beavvi. Suohkan galgá sáddet gaskaboddosaš vástádusa man guhká árvvoštallet ádjánit meannudemiin, jus ádjánit badjel mánu meannudit ohcama.

Suohkan dat mearrida mat bálvalusat ovttaskaspasieanttas galget leat, muhto pasieantta galgá guldalit, ja bálvalusfálaldat galgá nu bures go vejolaš hábmejuvvtot ovttas pasieanttain. Jus pasieanttas ii leat miehtangelbbolašvuodta, de pasieantta lagamus oapmahaččain lea vuoigatvuodta mielváikkuhit ovttas pasieanttain.

Áigeovuodil bálvalusat/fálaldagat

Dát bálvalusat ja fálaldagat sáhttet áigeovuodilat, muhto maiddá eará fálaldagat sáhttet fállujuvvot:

Demeansadávdá čielggadeami ja

diagnostiserema dahká dábálaččat fástadoavttir, muhto maiddá spesialistadearvvašvuodábálvalus.

Praktihkalaš veahki sáhtta leat ruovttus oážžut veahki čorgemii dahje borramiid heivehit.

Suohkan gos pasieanta orru, sáhtta addit dieđuid fálaldagain mat suohkanis lea.

Duddema sáhtta fállat sidjiide geain leat earenoamáš lossa fuollabarggut. Dudden dábálaččat mearkkaša ahte pasieanta oážžu oanehisáigge orrut buhcciidsiiddas, vai oapmahaččat ožžot muhtun áigodahkii friddja fuollabarguin.

Doarjjaolmmoš lea fálaldat olbmuide geat dárbbasit veahki sosiála eallimii ja kultuvrralaš vásáhusaide.

Ruovttubuohttedikšun sáhtta leat ruovttus veahkehit omd. dikšut háviid dahje dálkasiid addit dahje eará dearvvašvuodaveahki addit pasieanttaide geat ieža eai nagot fitnat dearvvašvuodábálvalusas.

Buohtceviessosadji dábálaččat lea easkka áigeovuodil go pasieanta dárbbasa birrajándora divššu ja ii leat šat dohkálaš bálvalusaid addit ruovttus.

Fysioterapiija sáhtta dárbbu mielde fállat pasieantta ruovttus, fysioterapiijadoaimma lanjain dahje buohtceviesus.

Bátndearvvašvuodábálvalusat ja buorre njálbmeráinnasvuoha lea dehálaš buohkaide, maiddá demeansalobmuide. Buorre bátnedikšu sáhtta eastadit bákčasiid ja unohisvuoda, biebmováttisvuodaid ja mášohisvuoda. Pasieanttain geat ožžot ruovttubuohttedikšuma guhkit go golbma mánu, ja pasieanttain geat orrot buhcciid-siiddas, lea vuoigatvuoha nuvttá bátnedikšumii. Báikkálaš bátndearvvaš-vuodábálvalus sáhtta addit eanet dieđuid.

Spesialistadearvvašvuodábálvalus lea áigeovuodil go olbmot geain lea demeansa, dárbbasit eanet dearvvašvuodábálvalusaid go dan maid suohkan sáhtta addit. Dalle galgá pasieanta čujuhuvvot spesialistadearvvaš-vuodábálvalussii.

Fuolladoarjaga sáhtta addit oapmahaččaide ja earáide geain leat earenoamáš lossa barggut fuolahit olbmo geas lea dávdá dahje hedjonan doaibmanákca, omd. demeansa. Suohkan dat árvoštallá leago fuolladoarjja dohkálaš ja heivvolaš fálaldat, vai galget go baicca fállat eará bálvalusaid.

Koordináhtor ja oktagaslaš plána lea vuoigatvuoha pasieanttaide geat dárbbasit bistevas ja ovttahttojuvvon bálvalusaid mánggaim doaimmain. Pasieanttat geat háliidit oktagaslaš plána, sáhttet váldit oktavuoda suohkaniin.

Leat buohcci, dahje fuolahusa fállat buohcci olbmui, sáhtta maiddá addit vuoigatvuoda eará ekonomalaš doarjjaortnegiidda. Don sáhtta váldit oktavuoda NAV:in oážžut eanet dieđuid vuoddoarjaga ja veahkkedoarjaga birra. Dát leat doarjagat maid sáhtta addit go leat liigegolut dávdá geažil, ja go leat earenoamáš dikšo- ja bearráigeahččodárbbut.

TT-goarta lea ortnet mainna oážžu hálbibut sáhtu. Dat ii leat vuoigatvuoha. Fylkkagiella dahje suohkan sáhtta addit eanet dieđuid ortnega birra du fylkkas.

Váidivejolašvuoha

Jus ohcá, ii ge oaččo daid bálvalusaid maid oaivvilda iežas dárbbasit, de sáhtta dán váidit. Váidaga galgá álggos sáddet suohkaniin. Jus suohkan ii rievdat mearrádusa ja atte dan fálaldaga maid pasieanta háliida, de suohkan galgá sáddet váidaga viidáset stáhtahálldašeddjái.

Jus olmmoš lea čujuhuvvon spesialista-dearvvašvuodábálvalussii ja oážžu biehttalusa, de sáhtta bivdit ođđa árvoštallama.

Jus leat eambo gažaldagat demeanssa ja vuoigatvuodaid birra, de sáhtta jearrat eanet dieđuid suohkanis, pasieanta- ja geavaheaddjiáittardeaddjis dahje stáhtahálldašeddjís.

Ráhkadan Dearvvašvuoda- ja sosiálaossodat, Finnmarkku Fylkkamánni ja duogázin Demeansa ja vuoigatvuodát-filbma (2015) Agáiduvvan, ráhkadan Dearvvašvuoda- ja sosiálaossodat, Vestfolda Fylkkamánni.

Nasjonal kompetansetjeneste for Aldring og helse lea ráhkadan fáddáárkka Dearvvašvuodadirektoráhta gohččuma vuodul, ja dat lea oassi Demeansaplána 2020 oapmahašdoaimbajuiin.

Almmuhuvvon: 11.01.19

Odasmahtton: 07.02.25